

Краіназнаўства ў люстэрку лінгвістыкі...

Генадзь Арцямёнак

Віцебскі дзяржаўны ўніверсітэт імя П.М. Машэрава

e-mail: winger@vitebsk.by

ORCID: 0000-0003-3052-3497

Кацярына Півавар

Віцебская дзяржаўная акадэмія ветэрынарнай медыцыны

e-mail: mrs.pivavar@gmail.com

ORCID: 0000-0003-1760-3695

Краіназнаўства ў люстэрку лінгвістыкі:
лексікаграфічнае вымярэнне

Рэзюмэ

Артыкул характарызуе даведнік новага тыпу “Рэспубліка Беларусь: лінгвакраіназнаўчы слоўнік”. Аўтары прадставілі змест слоўніка па прадметна-тэматычным прынцыпе, структуру слоўнікавых артыкулаў, фрагменты слоўніка. Слоўнік ахоплівае разнастайныя сферы духоўнай і матэрыяльнай культуры беларусаў, увасобленай у беларускай мове. У падрыхтаваным выданні прадстаўлена інфармацыя пра персаналіі і рэаліі, звесткі аб гісторыі, геаграфіі, архітэктуры, прыродных феноменах краіны, знайшлі сваё месца як традыцыйная лексіка, фразеалогія, маўленчая афарыстыка, так і інавацыі апошняга часу, абумоўленыя зменамі за перыяд існавання Беларусі як самастойнай дзяржавы. Прадстаўленая лексікаграфічная праца мае значную актуальнасць для выкарыстання ў метадычнай, лінгвадыдактычнай рабоце, міжкультурнай камунікацыі.

Ключавыя словы: лінгвакраіназнаўства, лексікаграфія, слоўнік, даведнік, Рэспубліка Беларусь, краіназнаўчая рэалія.

Abstract

Country Studies in the Reflection of Linguistics: the Lexicographical Dimension

The article characterizes a new type of directory “The Republic of Belarus: Dictionary of Culture-Oriented Linguistics”. The authors presented the classification of the contents of the dictionary on the subject-matter basis, the structure of dictionary entries, and fragments of the dictionary. The dictionary covers various areas of the intangible and material culture of Belarusians realized in the Belarusian language. The prepared edition provides information on personalities and realities, on the history, geography, architecture, natural phenomena of the country. Both traditional vocabulary, phraseology, aphoristics, and recent innovations

caused by the changes over the period of the existence of Belarus as an independent state have found their place in the edition. This dictionary is relevant for use in methodical work, cross-cultural communication.

Keywords: Linguistic and Cultural Studies, Lexicography, Dictionary, Directory, the Republic of Belarus, Country Specific Reality.

Разнастайныя звесткі пра тую ці іншую краіну вывучаюцца навуковай дысцыплінай, якую ў Беларусі прынята называць краіназнаўствам, у Германіі – культуразнаўствам (*Kulturkunde*); у амерыканскіх навучальных установах існуюць курсы “мовы і тэрыторыі” (*language and area*), у французскай метадычнай школе пашырана паняцце “мова і цывілізацыя” (*langue et civilisation*). Англамоўныя навукоўцы выкарыстоўваюць тэрмін “культурна-арыентаваны даследаванні” (*cultural-oriented studies, culture oriented teaching of foreign language*). Сучаснае краіназнаўства падзяляецца на геаграфічнае (агульнае) краіназнаўства і галіновыя раздзелы: лінгвакраіназнаўства, палітычнае, ваеннае, турысцкае і інш. У межах кожнага раздзела існуюць і развіваюцца як тэарэтычныя, так і практычныя аспекты дысцыпліны, якія абапіраюцца на тэорыю, практыку, вопыт і вялікі інфармацыйны банк дадзеных, назапашаны агульным краіназнаўствам.

Нацыянальна-культурная спецыфіка моўнага матэрыялу даўно стала прадметам увагі лінгвістаў, у тым ліку і лексікаграфіаў. Адметныя ў этнакультурных адносінах моўныя факты паступова назапашваліся і сістэматызаваліся, у выніку чаго з’явіліся выданні новага тыпу – лінгвакраіназнаўчыя і лінгвакультуралагічныя даведнікі (слоўнікі). У сучасным беларускім мовазнаўстве для абазначэння моўна-дыдактычнага аспекту краіназнаўчай навукі традыцыйна выкарыстоўваецца тэрмін-калька “лінгвакраіназнаўства”, які замацаваўся яшчэ з 70-х гадоў ХХ ст. пасля выхаду прац расійскіх даследчыкаў Яўгена Верашчагіна і Віталія Кастамарава.

Мэта артыкула – прадставіць і ахарактарызаваць падрыхтаваны да выдання даведнік “Рэспубліка Беларусь: лінгвакраіназнаўчы

слоўнік”.

Сёння з’яўляецца аксіёмай сцверджанне, што паўнаўартасная камунікацыя немагчымая без пэўных “фонавых” ведаў – інфармацыі, што вядомая практычна ўсім членам пэўнай этнамоўнай супольнасці і знаходзіцца быццам у “згорнутым” выглядзе ў сьвядомасці камунікантаў. Збор і сістэматызацыя такой інфармацыі ва Усходняй Слав’і паступова сталі афармяцца ў лінгвакраіназнаўчыя слоўнікі. З прычыны высокай запатрабаванасці слоўнікаў такога кшталту ў Расіі быў выдадзены цэлы шэраг адпаведных лексікаграфічных прац: “Тречия: Лингвострановедческий словарь” [Нікалаў 1995], “Американа: Англо-русский лингвострановедческий словарь” [Чернов (рэд.) 1996], “Франция: Лингвострановедческий словарь” [Веденина 1997], “Германия: страна и язык: Лингвострановедческий словарь” [Мальцева (рэд.) 1998], “Россия. Большой лингвострановедческий словарь” [Прохоров (рэд.) 2007] і інш. Беларускае мовазнаўства таксама ўзбагацілася шэрагам прац азначанага кірунку: “Слоўнік беларускіх прыказак, прымавак і крылатых выразаў: Лінгвакраіназнаўчы дапаможнік” [Іванова, Іваноў 1997], дапаможнік для замежных студэнтаў “Беларусь: лінгвокультурологічны комплекс” [Чумак (рэд.) 2008], рэгіянальны “Краткий лингвокультурологический словарь-справочник: культурное пространство Витебщины” [Маслова, Николаенко 2011]. Разам з тым комплекснага даведніка, які змясціў бы ў сабе ўсю тэматычную разнастайнасць лінгвакраіназнаўчых рэалій, ажыццявіў іх поўную этнакультурную семантызацыю, паказаў мастацкую вартасць і лінгвадыдактычны патэнцыял, пакуль не выдадзена.

Бясспрэчна, што беларуская мова з часу свайго ўзнікнення з’яўляецца часткай і найважнейшым сродкам стварэння духоўнай культуры беларусаў. Менавіта ў мове найбольш поўна (найперш на лексічным узроўні) адлюстраваны асаблівасці жыцця, гаспадарчай і культурнай дзейнасці беларускага этнасу. Словы, якія “ўвабіраюць” у сябе інфармацыю пра рэаліі жыцця народа, у мовазнаўстве называюць па-рознаму: лінгвакультурэмы, лагаэпістэмы, лінгвакраіназнаўчыя адзінкі, рэаліі (напрыклад, *карыда* – для апісання іспанскай культуры, *бусідо*

Краіназнаўства ў лютэрку лінгвістыкі...

– японскай, *ланч* – англійскай). Намі сабраныя словы беларускай мовы, якія нясуць у сабе самую поўную інфармацыю пра дзяржаву, разнастайныя гістарычныя і сучасныя працэсы ў жыцці народа. Пасродкам вывучэння рэалій лягчэй зразумець характар і менталітэт беларусаў, іх прыярытэты і памкненні. Гэта вельмі важна пры наладжванні эфектыўных кантактаў замежных грамадзян з беларускай дзяржавай у сферы палітыкі, бізнесу, турызму, а таксама для тых грамадзян Беларусі, якія ў сітуацыі небалансаванага білінгвізму часцей карыстаюцца рускай мовай, а адной з мэтаў навучання маюць авалоданне спрадвечнымі духоўна-культурнымі каштоўнасцямі.

У падрыхтаваным выданні “Рэспубліка Беларусь: лінгвакраіназнаўчы слоўнік” знайшлі месца як традыцыйная лексіка, фразеалогія, моўная афарыстыка, так і інавацыі апошняга часу, абумоўленыя зменамі ў грамадскім жыцці за перыяд існавання Беларусі як самастойнай дзяржавы. Мэта выдання – далучыць чытачоў да багаццяў этнічнай культуры, дапамагчы ўсвядоміць беларускую мову як нацыянальна-культурны феномен.

Пры складанні слоўнікавых артыкулаў, агульная колькасць якіх каля 350-ці, былі выкарыстаныя навуковыя выданні, папулярныя даведкавыя дапаможнікі, краіназнаўчая літаратура, газетныя і часопісныя публікацыі. У слоўніку пададзеная інфармацыя пра персаналіі і рэаліі, у ім ёсць звесткі па гісторыі, геаграфіі, архітэктуры, прыродных феноменах рэспублікі, якія можна разглядаць як шырокі культурны кантэкст, што знайшоў адлюстраванне ў лексічных адзінках.

Артыкул слоўніка мае наступную структуру:

- загалоўнае слова з указаннем граматычных і стылістычных характарыстык, варыянтаў найменавання;
- тлумачэнне лексічнага значэння і паходжання слова;
- энцыклапедычная даведка, якая змяшчае інфармацыю пра месца і значэнне дадзенай рэаліі ў гісторыі і культуры Беларусі. У артыкулах, прысвечаных грамадскім дзеям, пісь-

меннікам, мастакам, прыводзяцца іх кароткія біяграфіі;

- інфармацыя пра найбольш вядомыя факты адлюстравання рэаліі, вербалізаванай дадзенай лексічнай адзінкай, у мастацтве, сучасным грамадскім жыцці і культуры;

- звесткі пра ўстойлівыя моўныя адзінкі, звязаныя з названым феноменам, спосабы вербальнага выражэння яе нацыянальна-культурнага фону; наяўнасць пераноснага значэння, агульнага значэння асабовага імя, сталых эпітэтаў; уключэнне адпаведнай лексемы ў склад фразеалагізмаў і парэмій, устойлівых параўнанняў, эўфемізмаў; функцыянаванне адыменных прыметнікаў, ускосных найменняў і г. д. Значная ўвага нададзена аналізу сучасных анекдотаў, жартаў, бо ў гумары таксама выяўляецца нацыянальна-культурны фон, зразумелы толькі носьбітам той ці іншай культуры.

Краіназнаўчыя рэаліі, змешчаныя ў даведніку, падзяляюцца на наступныя прадметна-тэматычныя групы.

1) Этнаграфічныя і бытавыя (назвы паселішчаў і пабудов, адзення, ежы і напояў, звычай і традыцыі, святаў, элементаў паводзін і маўленчага этыкету): *мястэчка, вефашчака, талака, Купалле, дзяды, калі ласка!*. У якасці прыкладу прывядзём наступны слоўнікавы артыкул:

аграгарадок – добраўпарадкаваны населены пункт, у якім створана вытворчая і сацыяльная інфраструктура для забеспячэння сацыяльных стандартаў насельніцтва, што пражывае ў іх і на прылеглай тэрыторыі. Адметны тым, што такая тэрытарыяльная адзінка адсутнічае ў суседніх краінах. Аграгарадок спалучае вясковы лад жыцця (колькасць жыхароў звычайна не перавышае тысячу чалавек) і дабрабыт горада. Звычайна ў аграгарадку дзейнічаюць школа, дзіцячы садок, паштовае аддзяленне, крама. Жыхары такіх населеных пунктаў, як правіла, задзейнічаныя ў працы сельскагаспадарчых комплексаў. Дзякуючы існаванню Дзяржаўнай праграмы па адраджэнні і захаванні сяла ў 2005–2010 гг. на Беларусі створаныя сотні аграгарадкоў. Агульная іх колькасць – каля паўтары тысячы. У публіцыстыцы аграгарадок мае азначэнні “спецыфічная дэталі беларускага ландшафту”, “беларуская фішка”. Намінацыя

Генадзь Арцямёнак, Кацярына Півавар

ўвайшла ў сучасную культуру Беларусі, параўн. песні “Палітычны каментатар” (“Ураджай, завод, гудок, новы аграгарадок...”) А. Вольскага і “Аграгарадок” музычнага гурта РСР.

2) Геаграфічныя (назвы тыповых прадстаўнікоў флоры і фаўны, відаў прыродных рэсурсаў): *зубр, бусел, ластаўка, жвір, торф*. Як пісаў У. Караткевіч, “да пэўнай ступені бусел – сімвал Беларусі”. Слоўнікавы артыкул, прысвечаны гэтай знакавай для беларускай культуры птушцы, можна прадставіць наступным чынам:

бусел – вялікая пералётная птушка з доўгай прамой чырвонай дзюбай і чырвонымі нагамі. У розных мясцовасцях Беларусі бусла могуць называць *бусял, бацял, бацьян, бусько, бусло, буцял, бусень, бусёк*. Ад гэтай лексемы ўтвораны антрапонімы: *Бацял, Боцька, Бацяноўскі, Бусько, Бусел, Буслаў, Бусловіч* і інш.; гідронімы: рака *Бусль* (левы прыток Усы, басейн Дняпра, Бярэзінскі раён); *Бусоўня* (возера ў Гарадоцкім раёне); рака *Бусяж* (правы прыток Грыўды ў басейне Нёмана); тапонімы: *Буслаўка* (Слуцкі раён); мікратапонімы: *Буськова Яма* (завадзь каля ракі), *Бусляная* (частка вёскі); касмонімы: *Буськава дарога* ‘Млечны шлях’. “Папулярны” бусел у беларускай фразеалогіі: *бацял (бусел) глядзіць на ваду, а ўгледзецца пад ваду; даўганогі (цубаты), як бусел; імчыцца як той бусел з жабай; хутчэй бусел жарыць ўродзіць, калі ты ўгледзіш (адгадаеш); ходзіць як бусел па балоце; шыя доўга як у бусла; дзыгае як бусел* і інш. У традыцыйным уяўленні *бусел* – чалавек ці анёл, пакараны богам за цікаўнасць. Ахоўнік чалавечага жыцця ад пажару, носьбіт небяспечнага агню, распарадчык і ахоўца яго. Апякун над іншымі нябеснымі стыхіямі, напрыклад, ветрам, бусел – птушка Перуна; птушка-татэм, сімвал радзімы, любові да роднай зямлі, роднага дому, сімвал дабрабыту: *І куды б ні пайшоў – застаюся / Пад бусліным крылом Беларусі...* (С. Законнікаў. “Тры абліччы”). Таксама выступае сімвалам дзетароднасці – *Бусел дзіця прынёс*. Згодна з беларускім павер’ем, бачыць бусла ў сне прадвясчае цяжарнасць. Пра паходжанне бусла існуе некалькі легендаў і іх варыяцый. Прыкладзём самую распаўсюджаную. Калі шмат развялося гадаў на зямлі і чалавек стаў цяпець ад іх шмат зла, Бог злітаваўся над чалавекам, забраў іх усіх у мех, завя-

заў і аддаў аднаму чалавеку, каб ён кінуў мех у печку, загадаўшы не глядзець, што завязана ў мяху. Чалавек не ўцяпеў: развязаў мех, і ўсе гады адтуль выпаўзлі. За гэта Бог ператварыў непазслухмянага чалавека ў бусла, загадаўшы яму збіраць гадаў. У беларусаў існуе мноства прыкмет, абрадаў, звязаных з гэтай птушкай, па паводзінах бусла прадказвалі надвор’е. Сярод калядоўшчыкаў быў і бусел (жораў). Бусел танцаваў, доўгай дзюбай біў гледачоў і ўсяляк смяшыў. *Буслом* таксама называюць высокую трохлітровую бутэльку.

Не менш цікавым з’яўляецца аналіз этнакультурных асаблівасцяў успрымання тых ці іншых прыродных з’яў (*туман, вецер, завіруха* і г. д.). У якасці прыкладу прывядзём наступны слоўнік артыкул:

вясёлка – шматкаляровая дугападобная паласа на небе, якая ўзнікае ад праламлення сонечных промняў у дажджавых кроплях; радуга. Слова *вясёлка* можа абазначаць расліну, грыб, бярэзнік з павіслых бяроз, бусла. У дыялектах беларускай мовы вясёлку могуць называць *радуга, радуха, тэч(а), асёлка, вяслуха, каромісіл, цмок, дуга*. Арэал паходжання і пашырэння лексемы можна звязаць з літоўскім *linktas* ‘вясёлы’. Вясёлка можа абазначацца перыфразамі *нябесны дзіўны мост, шматкалёрная дарожка*. Вясёлку ў народзе ўспрымалі лукам Перуна, з якога грамавержац пасылае на зямлю стрэлы – маланкі. Па асаблівасцях вясёлкі і часе яе ўзнікнення на небе прадказвалі будучае надвор’е. Вясёлка з’яўляецца сімвалічным спалучэннем колераў (чырвоны, аранжавы, жоўты, зялёны, блакітны, сіні, фіялетава). Можна лёгка запомніць колеры і іх паслядоўнасць, засвоіўшы наступны падказкі: *Чалавек абачлівы, [а] жонку заўсёды бярэ сабе файную; Чакаю апетытных жабак з беларускіх сажалак. Француз; Чыж аддаў жуку загад: брат, схавай фотаапарат*. Беларускі дзіцячы часопіс мае назву “Вясёлка”, беларускімі паэтамі напісана пра вясёлку шмат вершаў для дзяцей: “Вясёлка” С. Грахоўскага, “Дзе схавалася вясёлка?” А. Кавалюк, “Вясёлка на вадапоі” В. Віткі, “Вясёлка” П. Броўкі, “Вясёлка” В. Лукшы, “Як вясёлку ткалі” Р. Барадзіна.

3) Грамадска-палітычныя: *Дзяржаўны герб (цяг) Рэспублікі Беларусь, Курган Славы, Нацыянальны сход Рэспублікі Беларусь, сельсавет*; назвы

Краізнаўства ў лютэрку лінгвістыкі...

палітычных утварэнняў на беларускіх землях (БССР, ВКЛ), значных грамадскіх арганізацый:

ТБМ (Таварыства беларускай мовы) – масавая грамадская арганізацыя, якая мае на мэце пашырэнне ўжытку беларускай мовы ва ўсіх сферах жыцця, садзейнічанне яе развіццю, захаванню чысціні і самабытнасці. Добраахвотная грамадская арганізацыя. Утвораная 27 чэрвеня 1989 г. у Мінску. Арганізатары-заснавальнікі – Саюз пісьменнікаў Беларусі, Міністэрства адукацыі, Міністэрства культуры і Міністэрства інфармацыі Рэспублікі Беларусь, Інстытут мовазнаўства імя Я. Коласа і Інстытут літаратуразнаўства імя Я. Купалы Акадэміі навук Беларусі, Беларускі фонд культуры і іншыя арганізацыі. Дзейнасцю ТБМ кіруе Рэспубліканская Рада і Цэнтральная Рэвізійная камісія. Старшынямі таварыства былі Ніл Гілевіч, Алег Трусаў. Статут ТБМ наступным чынам вызначае ролю і месца мовы ў духоўным жыцці народа: “Нацыянальная мова – неацэнны духоўны скарб, які жывой повяззю яднае пакаленні і вякамі назапашваецца і адлюстроўваецца ў свядомасці народа. Страта нацыянальнай мовы ідзе поруч з заняпадам нацыянальнай культуры і вядзе за сабою паступовае знікненне народа як самабытнай этнакультурнай супольнасці...”. З сакавіка 1990 года ТБМ выдае перыядычны друкаваны орган – газету “Наша слова”. ТБМ мае эмблему (сыгнет), што адлюстравана на сярэбрыстых значках і пасведчаннях Таварыства. Ад абрэвіятуры ўтвораны словы *тэбэзмаўцы* ‘сябры ТБМ’, *тэбэмаўскі* ‘які належыць ТБМ’.

4) Духоўна-інтэлектуальныя: *уніяцтва*, “*Каласы пад сярпом тваім*”, “*Новая зямля*”, “*Песня пра зубра*”, “*Лявоніха*”, “*Звязда*”.

“**Лявоніха**” – беларускі народны танец, які мае розныя назвы ў залежнасці ад месца выканання: “Крутуха”, “Круцёлка”, “Падарожная”, “Бычок”, “Мяцеліца”. У аснове танца яднае трох частак: харэаграфічнай (рэгламентаванай і імправізаванай), песенна-паэтычнай і музычна-інструментальнай. У 1920 г. упершыню быў выкананы ў сцэнічным варыянце. “Лявоніха” стала своеасаблівай візітнай карткай беларускага мастацтва за мяжой, яе ўключаюць у рэпертуар як народныя, так і прафесійныя танцавальныя калектывы. Слова ўтворанае

з дапамогай фарманта *-ix(a)*, аналагічна лексемам *каваліха*, *Раманіха* і іншых, і мае значэнне ‘жонка таго, хто названы ў словаўтваральнай базе’ (‘жонка Лявона’, ‘жонка каваля’ і іншае). Словы такога тыпу з’яўляюцца безэквівалентнымі ў іншамойным дачыненні.

У вершы “Лявоніха” М. Багдановіч стварыў вобраз гарэзлівай і жыццялюбнай, вясёлай жанчыны, якая ў любой справе першая: *Ой, Лявоніха, Лявоніха мая! / Ты пляла галасней ад салаўя, Ты была заўсёды першай у танку – / І ў “Мяцеліцы”, і ў “Юрцы”, і ў “Бычку”; / А калі ты жаці станеш твайго загон, / Аж дзівуецца нядбайліца Лявон (...)*. Падобныя рысы характару мае галоўная гераіня п’есы “Лявоніха на арбіце” А. Макаёнка, якая не пагаджаецца з жыццёвымі прынцыпамі мужа і пакрысе бярэ над ім верх (лексэма апісаная таксама: [Чумак (рэд.) 2008: 28]).

5) Гістарычныя (знамянальныя вехі, падзеі ў гісторыі народа, вядомыя дакументы, сацыяльна-палітычныя і эканамічныя гістарызмы): *Аршанская бітва, магістрат, статуты ВКЛ, случкі паясы*.

Аршанская бітва (Бітва пад Оршай, Бітва 1514 г.) – бітва ў час маскоўска-літоўскай вайны (1512—1522) паміж войскамі ВКЛ (пад камандаваннем Канстанціна Астрожскага; 30 тысяч чалавек і артылерыя) і Маскоўскай дзяржавы (пад камандаваннем Івана Чалядніна і Міхаіла Булгакава-Голіцы; 80 тысяч чалавек і артылерыя) на полі на беразе Дняпра, за 5 км ад Оршы. Адбылася 8 верасня 1514 г. Бітва скончылася перамогай войска ВКЛ, на пэўны час перавяла ход вайны ў спакойнае, зацяжнае рэчышча, аднак з-за іншых гістарычных акалічнасцяў не мела трывалых ваенных наступстваў. Магчыма, бітва была самай значнай перамогай войска ВКЛ, займае прыкметнае, а часам і галоўнае месца ў ваеннай гістарыяграфіі, атрымала шырокі розгалас у тагачаснай Еўропе, а таксама знайшла трывалы адбітак у беларускай культуры (напрыклад, “Пахвала князю Астрожскаму” ў Вальнскім летапісе, народная песня “У нядзельку, параненька” і іншых). Вядомая карціна “Бітва пад Оршай”, арыгінал якой знаходзіцца ў Нацыянальным музеі ў Варшаве (карціна мае памеры 1 м 65 см вышыні і 2 м 60 см шырыні). Верагодна, яна напісаная адразу пасля бітвы, паміж 1520 і 1534 гадамі.

Генадзь Арцямёнак, Кацярына Півавар

У сучаснасці часткай беларускага грамадства 8 верасня адзначаецца як Дзень беларускай вайскавай славы, штогод у першыя выхадныя верасня ладзіцца бардаўскі фэст “Аршанская бітва”. Гэтая падзея адлюстравалася ў літаратурных творах (верш “Балада аб перемозе” Алега Грушэцкага, 1994 г.; верш “Шляхецкая” Андрэя Мельнікава, 1992 г. і інш.), у музычнай кампазіцыі гурта “Стары Ольса”. У беларускай мове вядомая прымаўка *Слава Воршы ўжо нягорша*.

б) Анамастычныя (тапонімы і антрапонімы, рэкламныя назвы і таварныя знакі): *Белавежская пушча, Курапаты, Хатынь, Ефрасінья Полацкая, Францыск Скарына, “Купалінка”*. У ладзенай групе прывядзём прыклад апісання назвы прыроднага аб’екта, славутай асобы беларускай культуры, а таксама гандлёвай маркі прадукцыі (“Атлант”, БелАЗ, “Беларуськалій”, “Гомсельмаш”, “Камунарка” і г.д.).

Белавежская пушча (Белавежа) – адзін з чатырох нацыянальных паркаў Беларусі, які з’яўляецца самым вялікім лесам у Цэнтральнай Еўропе (гэта рэшткі першабытнага лесу, які распасціраўся некалі ад Балтыйскага мора да ракі Буг і ад Одэра да Дняпра). Белавежская пушча размешчаная ў Брэсцкай вобласці за 340 км на паўднёвы захад ад Мінска. Белавежская пушча занесеная ў Сусветную спадчыну ЮНЕСКА ў 1992 годзе, у 1993 годзе атрымала статус біясфернага запаведніка. Першыя пісьмовыя ўпамінанні пра Белавежскую пушчу датуюцца 983 годам. У канцы XIV стагоддзя вялікі князь ВКЛ Ягайла аб’явіў пушчу запаведнай і ўстанавіў тут забарону на паляванне. У 1588 г. быў выдадзены Лясны статут, які забараняў таксама высечку лесу. У Белавежскай пушчы растуць больш за 1000 відаў раслін, у тым ліку рэдкіх і эндэмічных. Парк вядомы сваімі старажытнымі ім’яннымі дубамі, узрост якіх перавышае 500 гадоў. У Нацыянальным парку “Белавежская пушча” сустракаецца 59 відаў сысуноў, у тым ліку зубр, воўк, рысь, выдра, тарпан і інш. У запаведніку водзяцца больш за 250 відаў птушак. Белавежскай пушчы прысвечаны шматлікія вершаваныя творы, нарысы, апавяданні і аповесці беларускіх аўтараў (Р. Барадулін, В. Вітка, А. Вялюгін, М. Гусоўскі, У. Караткевіч, А. Куляшоў, П. Панчанка, М. Танк і іншыя),

музычныя творы пра яе выконвалі ВІА “Песняры” і Данчык. Пра пушчу знятыя дакументальныя фільмы, у тым ліку сусветна вядомым каналам Animal Planet. Турыстычныя туры ў пушчу з наведваннем музея прыроды, рэзідэнцыі Дзеда Мароза і аглядам Белай вежы ў Камянцы вельмі запатрабаваныя сярод беларусаў і замежных турыстаў (лексэма апісаная таксама: [Чумак (рэд.) 2008: 14]).

Бацька Мінай (Мінай Піліпавіч Шмыроў) (1891–1964) – адзін з арганізатараў і кіраўнікоў партызанскага руху ў Віцебскай вобласці ў Вялікую Айчынную вайну. Герой Савецкага Саюза (1944). У ліпені 1941 г. ён арганізаваў і ўзначаліў партызанскі атрад у Суражскім раёне, які потым увайшоў у склад 1-й Беларускай партызанскай брыгады. Гэтая брыгада ўдзельнічала ў абароне “Віцебскіх варот”. Партызаны “Бацькі Міная” (падпольная мянушка М.П. Шмырова) наносілі ўдары па чыгунцы, шашы, водных камунікацыях, узрываўлі масты і склады, пускалі пад адхон эшалоны гітлераўцаў. Спрабуючы захапіць партызанскага кіраўніка, фашысты ў кастрычніку 1941 г. узялі заложнікамі чатырох яго дзяцей, сястру і маці жонкі. Спробы партызан вызваліць сям’ю партызанскага камандзіра не ўдаліся. 14 лютага 1942 года пасля чатырох месяцаў катаванняў дзеці і сваякі Шмырова былі расстраляныя. Верш Аркадзя Куляшова “Балада аб чатырох заложніках”, які распавядае пра трагічныя старонкі біяграфіі Бацькі Міная, быў пакладзены на музыку і ўвайшоў у рэпертуар ВІА “Песняры”. Бацьку Мінаю прысвяціў верш Якуб Колас. Пасля вайны Мінай Піліпавіч быў на грамадскай і гаспадарчай рабоце ў Віцебску. Дэпутат Вярхоўнага Савета БССР у 1947–1963 гг. Ганаровы грамадзянін Віцебска. У Віцебску яго імем названая вуліца, мост і адзін з філіялаў абласнога музея.

БелАЗ – найбуйнейшы сусветны вытворца кар’ерных самазвалаў вялікай і асабліва вялікай грузапад’ёмнасці, а таксама іншага цяжкага транспартнага абсталявання, а таксама назва выпушчанай транспартнай адзінкі. Знаходзіцца ў горадзе Жодзіна Мінскай вобласці. У 1948 годзе пачалося будаўніцтва першых карпусоў “Торфмаша”, праз 10 гадоў выйшаў першы 25-тонны самазвал МА3-525,

Краіназнаўства ў лютэрку лінгвістыкі...

а прадпрыемства стала называцца “Беларускі аўтамабільны завод”. Завод выпускае сусветна вядомую тэхніку, якая працуе ў дзясятках краін свету. Магутнасць і вялікі памер машыны абыграныя ў шматлікіх жартах і анекдотах пра БелАЗ: *Кіроўца БелАЗа глядзіць на дарожныя знакі проста з цікаўнасці. Мясцовыя навіны: учора на скрыжаванні сутыкнуліся БелАЗ і невядома што. Сведкі сцвярджаюць, што на краш-тэсце БелАЗа бетонная пліта намагалася адпаўці. Правілы руху для БелАЗа: выехаўшы на скрыжаванне, паглядзець, ці няма іншага БелАЗа і прадоўжыць рух.*

Акрамя асобных лексем, у слоўніку знайшлі адлюстраванне словазлучэнні і фразеалагічныя адзінкі. У якасці прыкладу рэпрэзентуем наступнае выслоўе.

Чарка і шкварка – выраз, які шырока выкарыстоўваецца ў беларускім маўленні і, верагодна, паходзіць ад прымаўкі *Абы шкварка і чарка, дык будзе там і наш Марка*. Сугучныя словы сустракаюцца і ў іншых фраземах (*дзе чарка, там і шкварка; вы’ём па чарачцы, з’ямо па шкварачцы; не маеш шкваркі – не шукай чаркі*), у тэксце песні “Бывайце здаровы”: *Штодзень у капусце / Каб плавала шкварка, / А к ёй бы часінай / Знайшлася б і чарка*. У некаторых выпадках ужывання адзначанае негатыўнае адценне выразу, аматара *чаркі і шкваркі* могуць крытыкаваць за наданне асаблівай увагі побыту, засяроджанасць на задавальненні матэрыяльных патрэб, безуважлівасці да духоўных і маральных каштоўнасцяў, адсутнасці высокіх мэт жыцця (*Народ, які змяняў свабоду на таўстыя шкваркі, не будзе мець ні свабоды, ні шкварак* – вытрымка з публіцыстычнага артыкула). Першы традыцыйны фестываль (фэст) беларускай нацыянальнай кухні меў назву “*Чарка-шкварка на Суле*”. Адзін з даследчыцкіх цэнтраў увёў паняцце “індэкс чаркі-шкваркі”: кошт 100 гр. гарэлкі і 100 гр. свінны падлічваецца і параўноўваецца ў розных краінах з мэтай вызначэння ўзроўню жыцця і даступнасці харчавання. Асобнымі банкамі Беларусі ўведзены дэпазіт пад назвай “Шкварка”. Некаторыя лінгвісты сцвярджаюць, што слова *шкварка* не існуе ў беларускай мове, карэктна выкарыстоўваць лексему *шкварка*.

Як адзначае Аляксей Чарнаброў, “праца па ўкладанні лінгвакраіназнаўчага слоўніка не можа быць цалкам завершаная, бо культура –

не статычная з’ява, а дынамічны працэс” [Чэрнобров 2014: 38]. З тае прычыны, што слоўнік павінен адлюстроўваць сучасныя моўныя працэсы на тэрыторыі Беларусі, у яго ўключаны “спрэчныя”, неадназначныя моўныя адзінкі, тлумачэнне якіх вымагае гістарычнага каментару, аналізу вялікай выбаркі словаўжыванняў у розных тыпах дыскурсу, адсылкі да нарматыўных дакументаў. Такімі словамі з’яўляюцца, напрыклад, *змагар, свядомы*, якія нярэдка сталі абразлівымі характарыстыкамі ў публіцыстыцы, не маючы ў сваім значэнні падстаў для гэтага, а таксама ўстарэлая назва беларускіх зямель *Белоруссия* (у слоўніку пададзена менавіта такое яе напісанне).

“Белоруссия” (перыфраза “*каланіяльная назва Беларусі*”) – гістарычная назва беларускіх зямель у рускамоўным дыскурсе, якая ўзнікла прыкладна ў XIX ст. і стала агульнапрынятай назвай усіх тэрыторый, дзе кампактна пражываў беларускі этнас. Цяпер з’яўляецца ўстарэлай рускамоўнай назвай краіны, якая дзейнічала да 1991 г. У Законе Рэспублікі Беларусь ад 19 верасня 1991 г. “Аб назве Беларускай Сацыялістычнай Рэспублікі” Вярхоўны Савет пастанавіў: “БССР цяпер называць “Рэспубліка Беларусь”, а ў скарачаных і састаўных назвах – “Беларусь”. Устаноўце, што гэтыя назвы транслітаруюцца на іншыя мовы ў адпаведнасці з беларускім гучаннем”. У адпаведнасці з аўтарытэтнымі даведнікамі і класіфікатарамі краін свету, зацверджанымі міжнароднымі стандартамі, абвешчаная адзіная назва – *Рэспубліка Беларусь*. Аднак у СМІ Расійскай Федэрацыі па-ранейшаму выкарыстоўваецца форма *Белоруссия*, правільнасць якой адстойваюць многія расійскія лінгвісты, спасылаючыся пры гэтым на шматлікія пастановы, дзе зацверджаная такая форма. На думку некаторых, форма слова *Беларусь* у рускай мове памылковая, бо ў гэтай мове адсутнічае злучальная галосная *а*, ёсць толькі *о* і *е*. Выклікаюць пытанне і рускамоўныя напісанні вытворных формаў *белорусский* і *белорус*. Выказваецца думка, што іншая дзяржава не можа “дыктаваць” правілы ўжывання таго ці іншага слова ў рускай мове. Між тым у многіх беларусаў форма назвы краіны *Белоруссия* выклікае жаданне выправіць яе як памылковую. На тэму гэтага з’явіўся жарт: *Калі вы заблукалі ў беларускім лесе, выгукніце “Бе-*

Генадзь Арцямёнак, Кацярына Півавар

лоруссия”, і абавязкова хто-небудзь знойдзеца вас направіць.

Такім чынам, ёсць падставы спярэджаць, што сёння ў межах айчыннай традыцыі падрыхтоўкі і стварэння лінгвістычных слоўнікаў лінгвакраіназнаўчая лексікаграфія аформілася ў самастойнае адгалінаванне, якое актыўна развіваецца. У беларускай лексікаграфіі з’явіліся працы новага тыпу – слоўнікі-даведнікі, якія спалучаюць мовазнаўчую, культуралагічную і лінгвакраіназнаўчую інфармацыю. Лінгвакраіназнаўчыя слоўнікі ў асноўным арыентаваныя на замежнага чытача, які толькі пачынае знаёміцца з новай мовай і культурай, але, зыходзячы з сітуацыі незбалансаванага двухмоўя, калі беларуская мова часта не засвойваецца як першая, родная, саступаючы рускай, слоўнік, створаны на аснове рэалій беларускай мовы, гісторыі і культуры будзе патрэбны і карысны для карэнных жыхароў Беларусі. Сёння наспела неабходнасць падрыхтоўкі і выдання комплекснага сучаснага даведніка “Рэспубліка Беларусь: лінгвакраіназнаўчы слоўнік”, у якім знайшлі б месца як традыцыйная лексіка, фразеалогія, моўная афарыстыка, так і інавацыі апошняга часу, абумоўленыя зменамі ў грамадскім жыцці за перыяд існавання Беларусі як самастойнай дзяржавы. За апошнія дзесяцігоддзі ў краіне з’явіліся новыя знакавыя рэаліі, якія сталі сімваламі Беларусі і шырока рэпрэзентуюцца ў мове (Нацыянальная бібліятэка, Плошча Дзяржаўнага сцяга і інш.). Слоўнік па магчымасці ахопіць усю тэматычную разнастайнасць лінгвакраіназнаўчых рэалій і ажыццявіць іх этнакультурную семантызацыю. Стварэнне лінгвакраіназнаўчага слоўніка на беларускамоўнай глебе – важкі ўнёсак у мовазнаўчую навуку, лексікаграфію і лінгвадыдактыку Беларусі.

Літаратура

Веденина А.Г. , 1997, *Франция: Лингвострановедческий словарь*, Москва.

Верещагин Е., Костомаров В., 1980, *Лингвострановедческая теория слова*, Москва.

Иванова С., Иваноў Я., 1997, *Слоўнік беларускіх прыказак, прымавак і крылатых выразаў: Лінгвакраіназнаўчы дапаможнік*, Мінск.

Мальцева Д.Г. (ред.), 1998, *Германия: страна и язык = Landeskunde durch die Sprache: Лингвострановедческий сло-*

варь, Москва.

Маслова В., Николаенко С., 2011, *Краткий лингвокультурологический словарь-справочник: культурное пространство Витебщины*, Витебск.

Николау Н., 1995, *Греция: Лингвострановедческий словарь*, Москва.

Прохоров Ю. (ред.), 2007, *Россия. Большой лингвострановедческий словарь*, Москва.

Чернобров А., 2014, *Принципы формирования, содержание и типы лингвокультурологических словарей*, “Вестник Новосибирского государственного педагогического университета”, № 3 (19), с. 37–38.

Чернов Г. В. (ред.), 1996, *Америка: Англо-русский лингвострановедческий словарь = Americana: English-Russian Encyclopedic dictionary*, Смоленск.

Чумак Л. (ред.), 2008, *Беларусь: лингвокультурологический комплекс: пособие для иностранных студентов*, Минск.